

Hur kyrkor och prästbord tog plats i det samiska landskapet

Abstract

Lappmarkens kyrkobyggnader anlades i ett landskap där det redan fanns samiska kultplatser. Ibland har det sagts att kyrkorna placerades på samma ställe som de gamla kultplatserna eller i deras direkta närhet så att en kultplatskontinuitet uppstod. En genomgång av tillgänglig dokumentation ger inget stöd för att det skulle ha funnits några sådana instruktioner från högre ort. I stället framstår tillgängligheten och tillgången på resurser som de viktigaste skälen för kyrkornas placering.

De präster som bosatte sig i Lappmarken fick tillgång till mark för sin försörjning, så kallade prästbord. Marken var dock dessförinnan inte obrukad utan uppdelad mellan samerna i så kallade lapps katteland som nyttjades av enskilda hushåll. Kyrkan tog hela lapps katteland eller ibland delar av dem i anspråk som prästbord, men det har inte gått att klarlägga hur detta gick till. Det kan ha utövats mer eller mindre hårda påtryckningar på enskilda samer att lämna ifrån sig sina land. De prästbord som ursprungligen varit lapps katteland omfattade vidsträckta områden, men efter hand avstyckades mark till nybyggen och byar. Svenska kyrkans markinnehav i lappmarkerna är därför avsevärt mindre i dag än vad det tidigare har varit.

Inledning

När kyrkor och prästgårdar anlades i Lappmarken skedde det i ett område där i stort sett all mark redan var i bruk. Hur förhöll sig Svenska kyrkan till det befintliga markutnyttjandet – samernas markutnyttjande? Två aspekter av denna fråga kommer att behandlas här. Den ena handlar om en eventuell kultplatskontinuitet inom samiskt område. Den andra rör uppkomsten av Svenska kyrkans markinnehav i Lappmarken.

Kultplatskontinuitet

Bakgrund och metod

Kultplatskontinuitet är ett begrepp som länge diskuterats inom forskningen om kristendomens införande i Norden.¹ I snäv bemärkelse innebär kultplatskontinuitet att en kyrka placerats på precis samma *ställe* som exempelvis en förkristen offerplats. I vidare bemärkelse kan ordet också innebära att kyrkan placerats inom ett *område* där kulthandlingar tidigare ägt rum. Ett av få skriftliga belägg som finns för en medveten satsning på kultplatskontinuitet är ett brev som påven Gregorius den store sände till abboten Mellitus i England år 601. Han uppmanade honom att inte förstöra hedningarnas helgedomar utan i stället helga dem och göra om dem till kristna kyrkor eftersom människorna ”kommer samman än mer förtroget till de platser som de är vana vid”.² Från Norden finns inga sådana skriftliga belägg, men däremot ett ovanligt konkret exempel på kultplatskontinuitet. Under koret i Frösö kyrka påträffade arkeologer 1984 en förkolnad björkstubbe omgiven av en mängd djurben, de flesta från björn, totalt minst sex individer. Det förefaller som om Frösö kyrka byggts på platsen för en tidigare offerlund där djur hängts upp i träd.³

Fram till mitten av 1900-talet var forskarna i stort sett eniga om att de första kristna kyrkorna i Norden som regel hade placerats på gamla hedniska kultplatser. Den ståndpunkten har därefter kraftigt ifrågasatts och i dag står det klart att kultplatskontinuitet i varje fall inte var någon regel utan tvärtom mindre vanligt.⁴ När det gäller religionsskiftet i Lappmarken finns i litteraturen spridda uppgifter om att gamla samiska kultplatsers placering skulle ha spelat in när kristna

1 Se översikt i Anne-Sofie Gräslund, *Ideologi och mentalitet: Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*, 2:a rev. utg. (Uppsala 2002) s. 33–41.

2 Bertil Nilsson, ”Till frågan om kyrkans hållning till icke-kristna kultfenomen: Attityder under tidig medeltid i Europa och Norden”, i Stefan Brink & Bertil Nilsson (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (Uppsala 1992) s. 11.

3 Margareta Hildebrandt, ”Frösö kyrka på hednisk grund”, i Ove Hemmendorff (red.), *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 2: Järnålder – medeltid* (Östersund 1989) s. 153–166.

4 Se exempelvis John McNicol, *Plassering av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstedene: En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830* (Oslo 1997); Stefan Brink, ”Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt”, i Stefan Brink & Bertil Nilsson (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (Uppsala 1992) s. 105–127.

kyrkor byggdes. Ernst Manker återger flera sådana uppgifter i sitt stora verk *Lapparnas heliga ställen*. Så skulle kyrkan i Markkina (Enontekis) ha anlagts där Lätäseno föreningar sig med Könkämäälven för att samerna ansåg att landtungan mellan två älvar hade en mystisk kraft.⁵ I Åsele skulle kyrkan ha fått sin placering för att så lite som möjligt störa de gudar som höll till på Nilsholmen i Ångermanälven.⁶ Innan kyrkan i Tärna byggdes skulle det ha funnits planer på att anlägga en kyrkplats vid kullen Tjåhtja öster om Tärnasjön, där det fanns en gammal offerplats.⁷ En mer systematisk studie, utförd av religionshistorikern Håkan Rydving, utmynnade dock i slutsatsen att det åtminstone i Lule lappmark inte finns något känt exempel på kultplatskontinuitet.⁸

Här ska jag försöka utreda om det går att finna några tecken på kultplatskontinuitet i de svenska lappmarkerna som helhet. Eftersom undersökningen rör den svenska kyrkans agerande omfattar den även många kyrkplatser anlagda på nuvarande finsk och nordnorsk sida, men däremot inte Vila kapell, som tillkom på initiativ av den norske missionären Thomas von Westen. Kultplatskontinuitet förutsätter levande kultplatser, och därför har undersökningen begränsats till kyrkplatser som anlagts vid en tidpunkt då traditionellt levande samer varit i majoritet i det aktuella området. Undersökningen omfattar därför perioden fram till 1800 med undantag av Fredrika, Vilhelmina och Dorotea, där kyrkorna anlades i nybyggarmiljö.

Forskningen om religionsskiftet inom samiskt område har andra förutsättningar än när det gäller Norden i övrigt. Skiftet ägde rum mycket senare, under en tid då den kristna religionen spreds av en väletablerad kyrka knuten till en välorganiserad stat. Etableringen av kyrkplatser skedde efter beslut på högsta ort, till en början av Kungl. Maj:t, och dessa beslut förmedlades till verkställarna genom skriftliga dokument. Den här undersökningen baseras huvudsakligen på den typen av dokument, dock enbart sådana som finns publicerade,

⁵ Ernst Manker, *Lapparnas heliga ställen: Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar* (Stockholm 1957) s. 100.

⁶ Manker (1957) s. 273.

⁷ Manker (1957) s. 238.

⁸ Håkan Rydving, *The end of drum-time: Religious change among the Lule Saami, 1670s–1740s*, 3. utg. (Uppsala [1993] 2004) s. 99.

alternativt excerperade i Erik Nordbergs arkiv. Med hjälp av dem har jag försökt utreda dels vem som tog initiativet till lokaliseringen av varje enskild kyrkplats, dels vilka argument som framfördes för detta. Det kan naturligtvis ifrågasättas i vilken utsträckning dessa dokument ger en rättvisande bild av händelseförloppet, men de torde i alla fall avspegla aktörernas officiella hållning. Om det hade funnits en medveten strävan att ersätta gamla samiska kultplatser med kristna kyrkor borde det komma fram i de dokument som skickades från högre ort till verkställarna – det var ju på det sättet som informationen förmedlades. Det finns ingen anledning att anta att kyrkans eller kronans företrädare skulle ha skämts för en sådan hållning och därför ha hållit tyst om detta – de hymlade ju inte med att de ville utrota avguderiet och förstöra trummor och sejtar.⁹ Dock får man räkna med att dokumenten inte ger någon fullständig bild av händelseförloppet, i synnerhet inte i fråga om det praktiska arbete som utfördes på lokal nivå för att hitta en lämplig kyrkplats. Svårast att komma åt är om samerna själva av någon anledning agerade för att få kyrkplatser förlagda till gamla kultplatser.

Kyrkplatsernas tillkomst

Av det 30-tal kyrkor och kapell som omfattas av denna undersökning har ingen som helst dokumentation om lokaliseringen kunnat hittas när det gäller sex. Dit hör Lappmarkens två äldsta kända kyrkobyggnader, Rounala vid Könkämäälven i den nordligaste delen av Torne lappmark samt det första kapellet i Arvidsjaur i Pite lappmark, som båda tillkom före 1600.¹⁰ När det gäller Åsele, som anlades 1648, finns det visserligen dokumenterat att samerna i Åsele lappmark i en skrivelse 1637 påtalade att vägen till kyrkan i Lycksele var alltför lång och att de behövde en egen kyrkplats, men den plats de då föreslog var Gulsele ett par mil norr om Junsele.¹¹ Varför det i stället blev Åsele är inte känt. Än

⁹ Isak Fellman (red.), *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne 1* (Helsingfors 1910a) s. 327–343.

¹⁰ Karl B. Wiklund, *Rounala kyrka* (Uppsala 1916); *Handlingar rörande Skandinaviens historia* D. 39 (Stockholm 1858) s. 189–207.

¹¹ Erik Nordberg (red.), *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet* (Umeå 1973) s. 251–253.

mindre information har jag kunnat hitta om placeringen av kyrkorna och kapellen i Kuusamo (1675) och Sodankylä (1680) i nuvarande Finland samt Killinge (1744) norr om Gällivare.

När det gäller de kyrkplatser om vilka det finns mer information verkar lokaliseringen lika ofta ha avgjorts av samerna som av någon representant för kronan eller kyrkan. Den första kyrka om vilken det finns dokumentation, Enontekis, är exempel på en lokalisering som beslutades på högsta ort. Det var Karl IX som den 12 oktober 1604 kungjorde att en kyrka skulle byggas i Torne lappmark ”opå Tenruerois backan”.¹² Kyrkan placerades i Markkina strax nordväst om Karesuando på den nuvarande finska sidan av gränsälven. Samerna i Torne lappmarks två största lappbyar, Tingevara och Seggevara, protesterade mot beslutet, dels för att de inte ansåg sig ha råd att bygga någon kyrka, dels för att de tyckte att platsen låg för långt från deras hemvister. Karl IX lugnade dem med att han skulle stå för alla kostnader, men platsen ville han inte diskutera.¹³

Även när det gäller kyrkan i Tärna verkar diskussionen framför allt ha förts av utifrån kommande personer, om än inte av kungen själv. År 1744 föreslog missionären Anders Alenius att ett gudstjänsthus skulle byggas vid sjön Geavhta (där Tärnaby nu ligger) eftersom många av fjällsamerna i området hade lång väg till kyrkan sommartid. Visserligen hade ett kapell tillkommit vid Vilasundet mellan Över-Uman och Gausjösjön i början av 1700-talet på norskt initiativ, men dit var det långt att färdas för en präst från svensk sida. År 1759 utfärdade konungens befallningshavare en skrivelse om att ett nytt kapell skulle byggas vid Stor-Laisan (alltså strax uppströms Geavhta). Påföljande år utsåg också befallningsman Zacharias Renhorn en kapellplats vid Tärnaåns mynning i Stor-Laisan. Inte desto mindre blev det vid Geavhta som Tärna kyrka timrades upp 1762. Det har inte framkommit hur man kom fram till det beslutet eller huruvida samerna var inblandade i diskussionen.¹⁴

Samerna var däremot uppenbart delaktiga i lokaliseringen av kyrkan

¹² Nordberg (1973) s. 21.

¹³ Nordberg (1973) s. 21–22.

¹⁴ Ossian Egerbladh, *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria*. 8: Tärna: kolonisationen 1824–1861 (Umeå 1969) s. 6.

i Gällivare. Bakgrunden var att rikens ständer i början av 1700-talet hade nåtts av ryktet att samerna i Kaitumbyn på gränsen mellan Lule och Torne lappmarker fortfarande stod främmande inför kristendomen. Vid 1738 års riksdag beslutades därför att en ny kyrka skulle inrättas i Kaitumbyn, och Fredrik I befallde att varje matlag i hela Sverige skulle bidra med ett öre silvermynt. År 1742 reste missionärerna Pehr Högström och Petrus Holmbom runt i området och besökte samerna på deras visten. I samråd med samerna bestämdes att påskhögtid skulle firas i närheten av MalMBERGET. Missionärerna slog läger på heden söder om berget, byggde en risikoja att övernatta i och firade sedan gudstjänst i det fria varje dag under hela påsken. Några stenkast från denna hed, som kom att kallas för Mässheden, anlades 1744 Gällivare kyrka ("Ettöreskyrkan").¹⁵ Av Pehr Högströms berättelse att döma var samerna med och bestämde var den första påskhögtiden skulle hållas och det var detta som blev avgörande för kyrkans slutliga placering.

När det gäller ovannämnda kyrkor vet vi alltså en del om aktörerna, men inget om varför just de platserna valdes. Sådana uppgifter finns däremot om många andra kyrkplatser. Det vanligaste skäl som anförs är tillgängligheten. Det gäller exempelvis Jukkasjärvi, som tillkom i Torne lappmark kort efter Enontekis. Samerna i Tingevara och Seggevara hade ju protesterat mot att kyrkan placerades i Enontekis som de tyckte låg alltför ocentralt. Kungens utsände Daniel Thordsson Hjort konstaterade också den 28 april 1606 att det var besvärligt för samerna i dessa byar att sommartid föra sina döda till Enontekis. Han berättade att samerna hade begärt att på egen bekostnad få bygga ett kapell vid Simojärvi mitt emellan de berörda byarna.¹⁶ Detta godkändes av Karl IX den 20 oktober 1606.¹⁷ Kyrkplatsen fick sedermera namnet Jukkasjärvi.

När det gäller kyrkorna i Arjeplog, Avaviken (sedermera förfallet) och Gråträsk¹⁸ i Pite lappmark torde tillgängligheten också ha varit viktig, men inte i förhållande till samernas visten. Det var gruvverksam-

¹⁵ Carl F. Hallencreutz *Pehr Högströms missionsförrättningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria*, utgivna och kommenterade av C.F. Hallencreutz (Uppsala 1990) s. 48–49.

¹⁶ *Handlingar rörande Skandinaviens historia* D. 39 (1858) s. 189–207.

¹⁷ Nordberg (1973) s. 32.

¹⁸ Gråträsk har ömsom ansetts ligga i Lappmarken, ömsom i kustlandet, se Erik Bylund, *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867* (Uppsala 1956) s. 37–39.

heten i Nasafjäll som fick bergmästaren Hans Filip Lybecker att 1640 skriva till drottning Kristina om att en ny kyrk- och marknadsplats borde anläggas vid Arjeplog.¹⁹ Det främsta skälet till bergmästarens val av plats torde ha varit läget mellan de stora sjöarna Hornavan och Uddjaure, där gruvans transportleder gick såväl sommar som vinter. Även kyrkan i Avaviken och kapellet i Gråträsk, som landshövding Frans Crusebjörn 1645 gav lappfogden i uppdrag att uppföra, placerades utmed transportlederna till Nasafjäll.²⁰

Kapellet vid Nábrreluokta på norra sidan av Stora Lulevatten, som uppfördes omkring 1650, fick av allt att döma sin placering eftersom många samer vistades i området under vinterhalvåret.²¹ Kapellet förstördes dock redan efter en kort tid genom brand – av vålded, eller möjligen medvetet uppbränt av samerna.²²

Tillgängligheten hade också en central plats i diskussionerna kring tillkomsten av kyrkan i Sorsele. År 1671 skickade landshövding Johan Graan ut lantmätaren Jonas Persson Gedda och notarien Anders Olofsson Holm för att kartera Ume lappmark och finna en lämplig plats för ny kyrka. De fann också en sådan, av dem kallad Jällesniönes, vid översta änden av den långa sjön Fjosoken i Juktån. Det skäl som anfördes för platsen var att den låg bra till för de fjällsamer som vistades därkring och som annars sommartid måste söka sig till Norge för att delta i gudstjänster. Vid Jällesniönes fanns dessutom gott om slättermarker, mulbete, lövskog samt timmer till husbyggnationer.²³

Två år senare skrev Johan Graan till Kungl. Maj:t och föreslog att en ny kyrka skulle byggas på den ort som Graan och Holm pekat ut vid Jällesniönes.²⁴ Kvitton i landsboken tyder på att stuga, bod och kåta året därpå uppfördes på platsen.²⁵ Ändå verkar inte någon verklig kyrkplats

19 Nordberg (1973) s. 155–159.

20 Janrik Bromé, *Nasafjäll: ett norrländskt silververks historia* (Stockholm 1923) s. 191–193.

21 Rydving (2004) s. 52.

22 Pehr Högström, ”Gellivare församlings historia”, i Jöran Grapenson, *Anteckningar till Gellivare sockens tidigare historia* (Gällivare 1942) s. 27.

23 Gudrun Norstedt, *Lappskatteländen på Geddas karta: Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (Umeå 2011) s. 109–111.

24 Landshövding Johan Graan. Lappmarksplakatet 1673, Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:d, Forskningsarkivet i Umeå (Foark), s. 636–637.

25 Pastoratsreformen, Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:e, Forskningsarkivet i

ha kommit till stånd vid Jällesniönes (som ofta har förväxlats med det Jillesnåle vid Storvindeln som blev kapellplats omkring 1750). Den 13 januari 1677 kom nämligen Grans och Rans samer inför tinget i Lycksele och begärde att få bygga ett kapell där deras kaplan, herr Henrik, skulle kunna hålla gudstjänst.²⁶ Kapellet stod färdigt senast 1684 och var då bevisligen inte placerat vid Jällesniönes utan på Sorseleholmen där kyrkan fortfarande står.²⁷

De skäl som Johan Graan 1673 anförde för lokaliseringen av en ny kyrka till Jällesniönes gick igen när han samma år föreslog att ett kapell skulle anläggas vid Älloluokta på södra sidan om Stora Lulevatten i Lule lappmark för att ersätta det som brunnit ned vid Nábrrreluokta. Han menade att platsen sommartid låg bra till för samerna i Kaitumbyn, Sirkasbyn och en del av Socksjocksbyn.²⁸

Även i Torne lappmark, som på 1600-talet enligt svensk uppfattning sträckte sig ända till Norra ishavet, var det långt mellan kyrkorna. År 1697 förordnade Karl XI att en ny kyrka skulle byggas i Karasjok för att betjäna samerna i området mellan Kautokeino och Utsjoki.²⁹ Mot detta protesterade samerna, eftersom de menade att Karasjok var alltför otillgängligt. I stället ville de ha två kapell, ett i Kautokeino och ett i Utsjoki. Detta tyckte landshövding Gustaf Douglas verkade rimligt.³⁰ Kapell byggdes i början av 1700-talet på båda dessa platser.³¹

I Lycksele lappmark tillkom kapellet i Jillesnåle vid Storvindeln övre ände omkring 1750, men det sägs att prästerna i Sorsele även tidigare hade brukat resa dit varje sommar för att hålla gudstjänst. Ett viktigt skäl för valet av denna plats bör ha varit att det var lätt att ta sig dit från Sorsele med båt.³²

Umeå (Foark), s. 688.

26 Pastoratsreformen, ENA 25:2:e, Foark, s. 700.

27 Ossian Egerbladh, *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria 5: Sorsele 1671–1821* (Umeå 1967) s. 12–14.

28 Landshövding Johan Graan. Lappmarksplakatet 1673, ENA 25:2:d, Foark, s. 638.

29 Pastoratsregleringen 1696, Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:m, Forskningsarkivet i Umeå (Foark), s. 1048.

30 Pastoratsregleringen 1696, ENA 25:2:m, Foark, s. 1066.

31 Isak Fellman (red.), ”Inledning”, i *Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne 2* (Helsingfors 1910b) s. XXXII–XXXIII.

32 Karl Myrin, ”Ur gamla protokoll: Ett bidrag till Sorsele sockens krönika”, i *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok* (Luleå 1910) s. 123–136.

Johan Graans förhoppning om att kapellet Álloluokta skulle kunna betjäna alla fjällsamer i Lule lappmark visade sig däremot vara alltför optimistisk. Även Kvikkjokk, där gudstjänster hållits i bergmästargården under hyttetiden och därefter i ett särskilt kapell, var alltför avlägset från fjällsamernas sommarland. Därför hölls friluftsgudstjänster i stort sett årligen i Árasluokta vid Virihaure, men behovet var stort av en skyddande gudstjänstlokal. Pastorn i Jokkmokk, Samuel Öhrling, utsåg själv en lämplig plats sommaren 1786 i samband med sin sedvanliga resa till Árasluokta. Den låg vid Álggavárre, ett par mil längre österut, en plats som var mer lättillgänglig för de flesta av fjällsamerna, vilka kunde ha svårt att ta sig till Árasluokta när det var mycket vatten i jokkarna. Platsen var dessutom belägen intill en övergiven gruva med mängder av sprängsten som kunde användas som byggnadsmaterial. Öhrling hade besiktigt platsen i sällskap av två nybyggare och tre samer, och den hade godkänts av de samer som deltagit i kyrkhelgen. Samerna får alltså sägas ha varit delaktiga i denna lokalisering, som styrts dels av tillgängligheten, dels av tillgången på byggnadsmaterial.³³

När det gäller kyrkplatsen i Fatmomakke, som tillkom 1790, har språkvetaren Olavi Korhonen påpekat att den ligger vid en välanvänd färdled från vinterland till sommarland. Slutledet *-makke* (sydsamiska *mehkie*) betecknar ett ed, alltså en gångsträcka mellan två vattenleder, en plats där man måste stiga ur båten.³⁴ Ett sådant ställe blir en naturlig mötesplats, och det kan noteras att kyrkplatsen i Jillesnäle har precis samma läge. En analys av tidiga skriftliga källor, utförd av historikern David Sjögren, visar dessutom att Fatmomakke kyrkplats troligen valts ut av samerna själva.³⁵

Tillgängligheten är alltså ett genomgående motiv för lokaliseringen av många av Lappmarkens kyrkplatser. Ett annat skäl som ofta anförts är tillgången på olika resurser. Det gäller både Lycksele och den andra

33 Kenneth Awebro, "Ålkavare lappkapells tillkomstshistoria", i Kenneth Awebro (red.), *Kring Ålkavare lappkapell* (Stockholm 1988) s. 32–55.

34 Olavi Korhonen, "Samiska ortnamn kring Fatmomakke, Faepmie", i Länsstyrelsen Västerbotten, *Kyrkshaden Fatmomakke i historisk belysning* (Meddelande 4/2013) (Umeå 2013) s. 53–71.

35 David Sjögren, "Fatmomakkes betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till idag", i Länsstyrelsen Västerbotten, *Kyrkshaden Fatmomakke i historisk belysning* (Umeå 2013) s. 3–42.

kyrkobyggnaden i Arvidsjaur. Dessa kyrkplatser tillkom på initiativ av Karl IX, som hade förordnat att Ume och Pite lappmarker skulle ha en gemensam kyrkplats och som gav Daniel Thordsson Hjort i uppdrag att ansvara för verkställigheten. När denne i början av januari 1606 höll ting ”i alla Umeålappars närvarelse uti Granön” och någon vecka senare ”i alle Piteå birkarlars och lappars närvarelse uti Arvidsjärvi lappby” var emellertid samerna på båda ställena eniga om att en gemensam kyrkplats inte var möjlig eftersom avstånden blev för långa. Därför beslutades att samerna från Ume lappmark samt fjällsamerna från Pite lappmark tillsammans skulle bygga sin kyrka ”på en ort benämnd Lyksälie” där det fanns gott om fiske, ängar och renbete. Samerna från Semisjaur, Lokteå och Arvidsjaur lappbyar i Pite lappmark kom för sin del överens om att bygga sin kyrka i Arvidsjaur där det redan fanns ett kapell och där det även var gott om mulbete, renbete och fiskevatten.³⁶ Båda dessa kyrkplatser verkar alltså ha valts ut av samerna, till stor del eftersom där fanns tillgång på viktiga naturresurser. Arvidsjaur torde också redan ha varit en etablerad samlingsplats eftersom där fanns ett kapell.

Från Arvidsjaur fortsatte Daniel Thordsson Hjort norrut och höll i början av februari 1606 ting med Jokkmokks lappby ”uti alla Lule lappars och birkarlars närvarelse”. Bland annat diskuterades då den kyrka som skulle byggas i Jokkmokk.³⁷ Av Hjorts redogörelse till kungen framstår platsen som given. Kanske var det helt enkelt så som geografen Filip Hultblad menat, att kyrkan byggdes på den plats som sedan lång tid tillbaka använts av Jokkmokks lappby som vinterviste och som även redan fungerade som marknadsplats.³⁸ Även denna plats bör i så fall ha valts av samerna själva.

De första kyrkplatserna i Kemi lappmark i nuvarande Finland anlades med likartade motiveringar som de nyssnämnda. År 1642 reste lantmätaren Olof Tresk dit för att kartera gränsområdet mellan Sverige och Ryssland samt finna lämpliga kyrkplatser. Tresk utsåg två, den ena i Enare och den andra i Kemijärvi. Om Enare skrev han att lappbyn nu

³⁶ *Handlingar rörande Skandinaviens historia* D. 39 (1858) s. 189–207.

³⁷ Nordberg (1973) s. 24.

³⁸ Filip Hultblad, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (Stockholm 1968) s. 267.

Fig. 1. Ödemarskyrkan i Pielpajärvi utanför Enare i norra Finland. Här byggdes en av Kemi lappmarks två första kyrkor 1647 och namngavs efter drottning Kristina. Sedan den förfallit uppfördes 1760 den kyrka som ses på bilden. Foto: Gudrun Norstedt.

stod i begrepp att flytta till en ny plats eftersom både ved och renlav började tryta på den gamla. Byn skulle flytta till en udde som var ”den skönaste ort att bygga kyrka på som däromkring finnas kan”.³⁹ Om Kemijärvi skrev Olof Tresk att han utsett en plats vid Kemi träsk's övre ände, eftersom träsket erbjöd ett givande fiske och landet omkring var vackert och slätt med gott om renlav och ved.⁴⁰ De två första kyrkorna i Kemi lappmark blev verklighet under 1647 genom landshövding Frans Crusebjörns försorg.⁴¹

³⁹ Olof Tresk & Nils Ahnlund, *Kartor över Kemi & Torne lappmarker 1642 och 1643* (Stockholm 1928) s. 31.

⁴⁰ Tresk & Ahnlund (1928) s. 31.

⁴¹ Fellman (1910*b*) s. 47.

I den västligaste delen av Pite lappmark hade en kyrka byggts vid smält-hyttan i Silbojokk i början av 1640-talet⁴² Kyrkan brändes ned i samband med att bruket förstördes av dansk-norska styrkor 1659, men kyrkoherden bodde kvar och gudstjänster hölls för samerna i ett av brukshusen tills en ny kyrka byggdes upp 1691.⁴³ När kyrkan i Silbojokk återigen brunnit ned 1747 inleddes diskussioner om uppförandet av en ny kyrka. Till följd av brukets verksamhet var det emellertid slut på timmerskog i omgivningarna, och församlingen tillfrågades därför om det nya kapellet inte i stället skulle byggas vid övre delen av Hornavan där det var god tillgång på timmerskog. Församlingen samtyckte. Detta blev Lövmokks kapell som uppfördes året därpå (1885 flyttat till Jäckvik).⁴⁴ Lokaliseringen motiverades alltså av tillgången på byggnadsmaterial.

Inga belägg för kultplatskontinuitet

De skäl som framförts för lokaliseringen av Lappmarkens kyrkplatser har oftast handlat om tillgänglighet, därefter om tillgång på resurser som timmer, ved, renbete och fiskevatten. Däremot har det inte gått att hitta några samtida uppgifter om att kyrkplatserna medvetet skulle ha förlagts till gamla kultplatser.

En förutsättning för att myndighetspersoner skulle ha kunnat bygga kyrkor på samiska kultplatser är förstås att de hade kännedom om var sådana fanns. När det gäller de kyrkplatser som anlades fram till och med 1650 är det föga sannolikt, eftersom det då inte fanns några fast boende präster i Lappmarken. Först när prästerna levde bland samerna fick de kännedom om deras kultplatser. När Samuel Rheen 1671 författade sin relation ”om lapparnas leverne och seder” utifrån sina erfarenheter som predikant i Jokkmokks församling kunde han räkna upp inte mindre än 30 offerberg i Lule lappmark.⁴⁵ Därefter skulle nya kyrkplatser lätt ha kunnat förläggas till kultplatser om viljan hade

42 Bromé (1923) s. 178.

43 Kenneth Awebro, *Kyrklig verksamhet i Silbojokk* (Stockholm 1986) s. 15–32.

44 Awebro (1986) s. 46.

45 Samuel Rheen, ”En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijd-Skiepellsser, samt i många Stycken Grofwe wildfarellsser”, i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1671] 1983) s. 40–42.

funnits. Så skedde emellertid inte, och vi har heller inga uppgifter om att saken kom upp till diskussion. Även Pehr Högström nämner flera heliga ställen i sin lappmarksbeskrivning från 1747⁴⁶ och i sin något senare avfattade översikt över Gällivare församlings historia.⁴⁷ Han antyder inget om att han skulle ha övervägt att ta kultplatserna i anspråk som kyrkplatser.

Inte desto mindre ligger vissa kyrkplatser i samma område som gamla kultplatser, vilket skulle kunna tyda på en kultplatskontinuitet i vidare bemärkelse. Frågan är dock hur långt från en kultplats en kyrkplats kan ligga och ändå tolkas som ett exempel på kontinuitet. Om Gällivare kyrka har Carl F. Hallencreutz hävdad att den placerats ”inom ett spänningsfält mellan två traditionella samiska kultplatser”.⁴⁸ De platser som åsyftas är två heliga sjöar som båda heter Saivo, en belägen strax sydväst om Dundrets topp och en fyra mil längre norrut, alldeles norr om Avvakko. Detta avstånd förefaller vara generöst tilltaget med tanke på hur talrika kultplatserna var i Lappmarken. Religionshistorikern Håkan Rydving har beskrivit ett system med fasta kultplatser på olika nivåer. En nivå utgjordes av det fåtal kultplatser där hela lappbyn och kanske även personer från andra byar samlades för att utföra ritualer. Sådana kultplatser fanns det kanske bara en eller två av inom varje by. Nästa nivå var kultplatser som låg exempelvis längs en flyttled eller vid en sjö och som användes av alla som flyttade längs leden eller fiskade i sjön.⁴⁹ I det samiska landskapet fanns med andra ord ganska många kultplatser, och det skulle ha varit märkligt om inte åtminstone någon kyrkplats skulle ha hamnat i närheten av en kultplats – framför allt om man tar med platser inom flera mils avstånd. Ett sådant sammanträffande räcker inte för att man ska kunna hävda att kyrkplatsen medvetet lokaliserats för att ersätta den gamla kultplatsen.

Den slutsats som Håkan Rydving dragit angående Lule lappmark, nämligen att det där inte finns något exempel på kultplatskontinuitet, förefaller vara giltig för lappmarkerna som helhet.

⁴⁶ Pehr Högström, *Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker* (Umeå [1747] 1980) s. 183–184.

⁴⁷ Högström (1942) s. 35–36.

⁴⁸ Hallencreutz (1990) s. 60–61.

⁴⁹ Rydving (2004) s. 97–101.

Svenska kyrkans markinnehav

Bakgrund och metod

Hur förhåller det sig då med den andra aspekten av kyrkans förhållande till det samiska markutnyttjandet – markinnehavet? Ända sedan de första kristna kyrkorna byggdes i Sverige har prästerna fått tillgång till mark för sin försörjning.⁵⁰ Sådan mark kallades på latin *mensa pastoris*, vilket i svensk direktöversättning blev *prästbord*.⁵¹ I dag äger Svenska kyrkan totalt 32 500 hektar mark i lappmarkerna, det vill säga inom inlandskommunerna i Luleå stift.⁵² Marken utgörs av vad som i dagens lagstiftning kallas för prästlönefastigheter och vars avkastning används för att finansiera prästernas löner. Fastigheterna motsvarar således de gamla prästborden.⁵³ Merparten av kyrkans mark ligger i anslutning till de kyrkor där det finns eller har funnits en fast boende präst. I allmänhet rör det sig om ganska små fastigheter – de flesta bara några tiotals hektar – men några omfattar mer än 1 000 hektar.

Prästborden har inrättats under olika former under olika tider och i olika delar av Sverige. När det gäller de svenska lappmarkerna gjordes 1915 en sammanställning av vad som var känt om ”de ecklesiastika boställena” och deras historia.⁵⁴ Det tidigaste prästbord vars uppkomst är dokumenterad är Gällivare, som tillkom genom en lantmåteriförrettning 1764.⁵⁵ I Vilhelmina togs ett nybygge i anspråk till kapellpredikantsboställe 1783, medan nybyggaren i stället fick överta Torvsele på Åsele prästbord.⁵⁶ I Dorotea upplät en nybyggare 1796 hälften av sin mark för motsvarande ändamål mot att övriga församlingen tog på sig att betala hans skatt för den andra hälften.⁵⁷ Kapellagen i Fredrika,

50 Elisabeth Gräslund Berg, *Till prästens bruk och nytta: Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid* (Stockholm 2004) s. 22–24.

51 Anders Emanuelsson, *Kyrkojorden och dess ursprung: Oslo biskopsdöme perioden ca 1000–ca 1400* (Göteborg 2005) s. 40.

52 Enligt en GIS-databas över Luleå stifts markinnehav som välvilligt ställts till förfogande av stiftsjägmästare Anders Landström.

53 Johnny Kalderstam, *Kungamakt och kyrkojord* (Stockholm 1989) s. 135.

54 Gustaf Hedin & Harald Skoglund (red.), *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4: Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)* (Stockholm 1915).

55 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 414–415.

56 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 364.

57 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 354–355.

Stensele, Tärna, Malå och Örträsk förvärvade hemman till prästboställen, de tre sistnämnda med hjälp av statsmedel.⁵⁸ Till Risbäcks kapellag skänktes mark 1902 av skogsbolaget Kramfors AB.⁵⁹ Med undantag av Gällivare ägde samtliga dokumenterade marköverlåtelse rum i relativt sen tid och i områden dominerade av nybyggare.

När det gäller uppkomsten av kyrkans markinnehav i anslutning till kyrkplatser anlagda i äldre tid och i en samisk kontext (Lycksele, Arvidsjaur, Jokkmokk, Jukkasjärvi, Arjeplog, Åsele, Sorsele och Kvikkjokk) saknas däremot dokumentation.⁶⁰ I sammanställningen från 1915 antas prästborden därför ha utbrutits från ”odisponerad kronomark”.⁶¹

Även om marken kring kyrkplatserna i Lappmarken i äldre tid var odisponerad enligt kronans sätt att se på saken var detta emellertid inte fallet från samisk synvinkel. Jonas Persson Geddas karta över Umeå lappmark från 1671 visar att området i sin helhet var indelat i *land*, det vill säga avgränsade områden som enskilda samiska hushåll nyttjade och betalade skatt för.⁶² Dessa land brukar i andra sammanhang kallas för *lappskatteland* eller ibland *lappland*. En sådan fördelning av mark och vatten mellan enskilda hushåll fanns under 1600- och 1700-talen över merparten av det samiska området.⁶³

Det verkar inte ha utförts någon forskning om hur Svenska kyrkan gick till väga för att få tillgång till mark i ett område som var indelat i lappskatteland. Att grundligt utreda den frågan skulle vara ett långvarigt arbete. Den här undersökningen har därför begränsats till förhållandena på svensk sida och baseras på relativt lättillgängliga källor. Materialet består för det första av några originaldokument om förhållandena i Åsele, Lycksele och Sorsele som har kunnat lokaliseras genom sökning i Nationella arkivdatabasen. Till detta kommer Erik

58 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. xix.

59 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 357.

60 I Jukkasjärvi har kyrkan inte längre något markinnehav eftersom prästbordet såldes i samband med att kyrkoherdebostaden på 1840-talet flyttades till Vittangi, se Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 424–427.

61 Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. xx, 407, 425.

62 Geddas karta över Umeå lappmark 1671, kartavdelningen, Riksarkivet (RA); Norstedt (2011).

63 Åke Holmbäck, *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling* (Stockholm 1922) s. 15–23.

Nordbergs samlade, inskannade och delvis utgivna excerpter om framför allt Arjeplog men också om några andra platser. Uppgifter som finns publicerade i litteraturen har fått komplettera. De handlingar som rör samtida rättsfall och lantmåteriförrättningar får anses vara mycket tillförlitliga, men ibland förekommer också uppgifter om äldre tid som är svåra att bedöma.

Uppkomsten av Svenska kyrkans markinnehav

I brist på överlåtelsehandlingar går det inte att exakt datera när prästborden kom till i de samiskt dominerade områdena, men det finns en del dokument som visar att de existerade tidigt. I Åsele hävdade vice pastorn Petrus Forsberg 1739 att prästbordet tillkommit 83 år tidigare.⁶⁴ Det överensstämmer med att två personer i januari 1657 ställdes inför tinget i Åsele för att ha fällt djur på kyrkans skog.⁶⁵ I Arjeplog besvärade sig kyrkoherden Johan Læstadius 1684 över att en man hade fiskat inom kyrkobordets område.⁶⁶ I Arvidsjaur klagade kyrkoherden Johan Beckius vid tinget den 26 januari 1692 över att länsmannen lagt beslag på två fisketräsk som hörde till prästbordet.⁶⁷ Förmodligen hade prästborden inrättats i samband med att kyrkplatserna anlades och fick fast boende präst.

Prästborden i Lappmarken var i allmänhet mycket stora, eftersom de måste rymma såväl fiskevatten som naturslättermarker, precis som nybyggarnas ägor. Lycksele prästbord, som avbildas på Jonas Persson Geddas karta över Umeå lappmark från 1671, sträckte sig från Bäverbäcken och Öran i väster till Arvträsken i öster, från Junkaravan i Umeälven i söder till Granseleforsen i norr – totalt 83 000 hektar.⁶⁸ I dag äger kyrkan knappt 1 200 hektar inom detta område, beläget inom fastigheten Lycksele 11:12.

64 Richard Gothe, *Finnkolonisationen inom Ångermanland, södra Lappmarken och Jämtland: kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen*, reprintupplaga (Mora 1993) s. 149–150.

65 Nordberg (1973) s. 261.

66 Arjeplogs socken. Prästbord och prästgårdar, Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:50:5, Forskningsarkivet i Umeå (Foark), s. 360.

67 Pastoraten i Pite lappmark, Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:g, Forskningsarkivet i Umeå (Foark), s. 764.

68 Geddas karta över Umeå lappmark 1671, kartavdelningen (RA); Norstedt (2011) s. 120–121.

Arjeplogs prästbord uppges av geografen Erik Bylund ha omfattat omkring 3 500 hektar i början av 1800-talet.⁶⁹ Av detta återstår i dag knappt 1 200 hektar inom fastigheten Arjeplogs prästbord 2:1. Det mesta ligger samlat kring tätorten, men till fastigheten hör också några småtor vid sjöarna Stor-Kålmis, Lill-Kålmis och Rackträsket, den minsta inte ens ett halvt hektar. Detta är spår av den tid då prästen behövde tillgång till naturslåttermarker för att föda sin boskap. Slåttermarkerna vid Rackträsk tilldömdes prästbordet efter en rättslig tvist på 1740-talet. Den same som skattade för området hade då själv skördat slåttermarkerna, eftersom han hade skaffat kreatur, men kyrkoherden Johan Læstadius hävdade att dessa ängar hade legat under prästbordet så länge kyrkan hade funnits i Arjeplog. Rätten gick på kyrkans linje och kyrkoherden fick formell rätt till slåttermarkerna vid Rackträsk.⁷⁰

Jokkmokks präst- och skolbord omfattade enligt ett tingsprotokoll från 1786 ett område från sjöarna Vaikijaure och Dijlak i norr till Sör-Tjalmejaure i söder, från Kieratj-sjöarna i väster till Härrejåvrre, Nelkerimforsen och Linaberget i öster, uppskattningsvis 16 000 hektar.⁷¹ Inom detta område anlades senare bosättningarna Notudden, Tjalmejaure, Ludvigsudde, Lyckan och Skansen samt ytterligare nio avvittringshemman, vilket ledde till avstyckning av fastigheter.⁷² I dag äger kyrkan knappt 1 500 hektar inom det angivna området, beläget inom fastigheterna Jokkmokks prästbord 1:1 och 1:4. Det mesta ligger söder om tätorten, men kyrkan äger också två små slätterängar vid inloppet till Härrejåvrre.

Åsele prästbord omfattade enligt skattläggningshandlingar från 1805 ursprungligen ”vid pass två kvadratmil”. Området hade sin östgräns i Ångermanälven och sträckte sig från Stenselberget i norr till Gafsele i söder. Utsträckningen västerut är oklar, men landet inbegrep åtminstone östra delen av Sängsjön. Redan 1805 hade emellertid prästbordet minskat i omfattning eftersom mark tillfallit nybyggen och byar, exempelvis Östernoret, Västernoret, Söderåsele och Torvsele.⁷³ I

⁶⁹ Bylund (1956) s. 90.

⁷⁰ Arjeplogs socken. Prästbord och prästgårdar, ENA 25:50:5, Foark, s. 371–374.

⁷¹ Hultblad (1968) s. 366.

⁷² Hultblad (1968) s. 104.

⁷³ Lanmäteriförrättning rörande skattläggning av Åsele prästbord 1805, O II a/2, Åsele kyrkoarkiv, Härnösands landsarkiv (HLA).

Fig. 2. Innan Sorsele kyrkplats kom till ingick området i lappskattelands Svärdsavieso enligt vad som framgår av Jonas Persson Geddas karta över Umeå lappmark från 1671. Landets samiske äbo hette Mårten Olofsson, i beskrivningen till kartan kallad Mårten Stuut.

dag återstår knappt 1 300 hektar i kyrkans ägo inom det gamla området, hörande till fastigheten Åsele 1:1. Därtill kommer några fastigheter i Kullerbacka, Bomsjö och Söderberg utanför det gamla prästbordet.

Det var alltså mycket stora områden som ursprungligen förvandlades till prästbord. Eftersom äldre kartmaterial är sällsynt vet vi nästan aldrig något om hur dessa områden disponerades dessförinnan. Ett undantag är Sorsele, vars omgivning redovisas på Jonas Persson Geddas karta över Umeå lappmark från 1671, drygt tio år innan kyrkplatsen anlades. Kartan visar att området kring den blivande kyrkplatsen ingick i landet Svärdsavieso där Mårten Olofsson var åbo (innehavare och skattebetalare).⁷⁴ Gedda och hans medhjälpare, notarien Anders Olofsson Holm, föreslog att ett nybygge skulle anläggas längst i norr på Sorseleholmen, ”där som lappen Mårten Stuu nu boendes är”.⁷⁵ Så blev det inte, utan Sorseleholmen blev i stället kyrkplats omkring 1680. Vart Mårten Olofsson Stuu tog vägen är obekant, men i skattelängden från 1695 finns inte längre något land som kan knytas till området kring Sorseleholmen.⁷⁶

Lappskattelandet Svärdsavieso hade helt enkelt förvandlats till prästbord. Detta bekräftas av en historik nedtecknad av komministern i Sorsele 1762, där det sägs att prästbordet ”i förra tider varit ett lappland”, vars innehavare dock uppges ha hetat Stock-Tomas.⁷⁷ Att det verkligen rörde sig om Svärdsaviesolandet framgår av handlingar från den avvittring och skattläggning som utfördes hösten 1816.⁷⁸ Förrättningen föranleddes av en förordning från Konungens befallningshavande om att prästborden skulle brytas ut från omkringliggande områden så att de begränsades till ett mantal. Samtidigt passade man på att reglera en tvist som uppkommit mellan prästbordets innehavare, komministern Johan Ullenius, och klockaren Johan Sorsén, sedan den senare tagit upp ett nybygge som enligt komministern var beläget ”på ett prästbordet

74 Geddas karta över Umeå lappmark 1671, kartavdelningen, RA.

75 Norstedt (2011) s. 101, 162.

76 Norstedt (2011) s. 26.

77 Sorsele kyrkobok 1762–1817, C:1, Sorsele kyrkoarkiv, digitaliserat hos Arkiv Digital (AD) s. 262.

78 Lantmåteriförrättning rörande skattläggning av Sorsele prästbord, A II a/74, Utslags- och resolutionskoncept, Västerbottens läns landskontors arkiv, Härnösands landsarkiv (HLA), mikrofiche i Forskningsarkivet i Umeå (Foark).

donerade lappland". När prästbordet nu bröts ut och fick sina gränser fastställda tilldelades även Sorséns boställe Norrsele åkerjord och ängsmarker.⁷⁹ Av den beskrivning som samtidigt upprättades över prästbordets in- och utägor framgår emellertid att prästbordet även fortsättningsvis disponerade fisket inom det betydligt större lapplandet, närmare bestämt i Vindelälven mellan Stensundsforsen och stenen Qweregekedge i Nedre Gautsträsket, i Norr- och Sör-Svergoträskan, i Södra och Norra Tjålmträskan samt i Gautsträsktjärn. Samtliga dessa vatten, med undantag av Gautsträsktjärn, återfinns på Geddas karta inom Svärdsavieso. Likaså kunde prästbordets innehavare jaga inom det gamla lapplandet, vars gränser noggrant anges. Enligt beskrivningen gick sydgränsen från någon av Nammostjärnarna över Krutträskets nordvästra ände till Krutberget, därifrån över Stensundsforsen till högsta punkten på berget Njuöniesvárrie, och så vidare till stenen Qweregekedge i Nedre Gautsträsket, ett gränsmärke som även finns med på Geddas karta och nämns i Holms beskrivning, då med namnet Qwelie qwerko eller Fiskgrund. Överensstämmelsen är mycket god med landet Svärdsaviesos gränser som det framställs på Geddas karta och i Holms beskrivning. Österut är landets utsträckning diffus på Geddas karta, men att prästbordet disponerade åtminstone den västra delen av det gamla lappskattelandet Svärdsavieso råder det inget tvivel om.

I sin helhet omfattade Svärdsavieso uppskattningsvis 24 400 hektar. Idag äger kyrkan drygt 1 000 hektar i Sorsele, nästan uteslutande inom fastigheten Sorsele 1:1. Till denna fastighet hör också ett utskifte om 700 hektar intill Gargån vid Staggräsk som inte kan ha hört till det gamla lappskattelandet Svärdsavieso.

Att prästbordet uppkom ur ett lappskatteland gäller inte bara Sorsele. När Åsele prästbord bröts ut och skattlades 1805 sades det i handlingarna att området bestod av ett halvt lappskatteland.⁸⁰ När Brattfors (Bratten) kartlades för första gången 1726 sades i beskrivningen att nybyggaren inte fick fiska "utan kyrkoherdens lov i Lycksele, emedan

⁷⁹ Tack till Stig Nordlund, som uppmärksammade mig på de kartor som upprättades i samband med förrättningen och skickade mig fotografier på de kopior som finns på Sorsele bibliotek. Originalen ska finnas i Sorsele kyrkoarkiv.

⁸⁰ Lantmäteriförrättning rörande skattläggning av Åsele prästbord 1805, O II a/2, Åsele kyrkoarkiv, HLA.

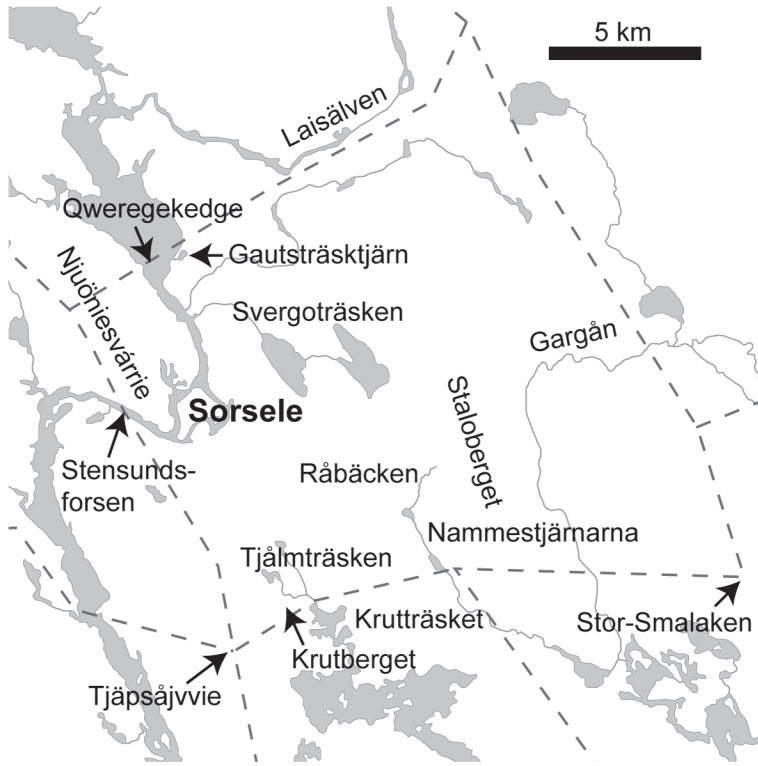

Fig. 3. På kartan syns gränserna för lappskatteländet Svärdsavieso som det rekonstruerats utifrån Geddass karta från 1671. Det lappland som prästbordsinnehavaren i Sorsele disponerade för jakt och fiske 1816 avgränsades på följande sätt (stavningen moderniserad):

... från Qweregekedge sten uti Gautträsket [stenens exakta position okänd] till Härkmyran [?] samt vidare österut ¾ mil norrom Gautsträsktjärn till Gastjärn [Gäddtjärnen?] nederst mot Garga ån, varest gränsen bryter mot söder, med sträckning västerom Stalo-berget, därifrån utgör Råbäcken gränsen till Nammets-tjärn, och vidare till Krutträskets nordvästra ände, varest åter gränsen avbryter och fortfar västerut över berget Krut-Ojwe [Krutberget], söder om Södra Tjalm-träsket och vidare till Mattvattnet [?] i Stensundsforsen och högsta punkten av berget Nuniswari [Njuömesvärrie], varest gränsen bryter och i rät sträckning i nordost går till förstnämnda Qweregekedge sten.

Gränsbeskrivningen från Nammets-tjärn till Qweregekedge sten stämmer nästan exakt med hur lappskatteländet Svärdsavieso avgränsas på Geddass karta. Kartan visar att landets sydgräns går mellan Tjalmträsket och Krutträsket västerut till Kepeswari (Tjähpsåjvvie) sydväst om Krutberget. Gränsen korsar Vindelälven vid forsén Orwagg quoik (bör vara Stensundsforsen) och fortsätter upp till Niöneswari, för att så bryta av till Quelio querchu (i beskrivningen översatt till Fiskgrund). Avgränsningen österut är oklar på Geddass karta, men landet tycks i sydost sträcka sig österom Gargån till berget Smalawari (Stor-Smalaken). Om detta stämmer förfogade kyrkan över ungefär halva lappskatteländet. Karta: Gudrun Norstedt.

denne åbo sitter på ett lappland som hörer pastorn till”.⁸¹ Om Arjeplog skrev Petrus Læstadius i sin *Journal* att kyrkoherden en gång i tiden hade fått sig ett lappland anslaget, ”vilket torde vara förhållande med alla gamla prästbord i Lappmarken.”⁸²

Med tanke på att lappmarkerna i sin helhet var uppdelade i lappskatteland innan kolonisationen inleddes hade Petrus Læstadius troligen rätt i sitt antagande att de gamla prästborden generellt hade varit lappskatteland. Hur kunde då kyrkan få tillgång till dessa land, som utgjorde själva basen för det samiska hushållets försörjning och som ofta använts inom en och samma släkt i generationer? Skedde det på samma sätt som senare bland nybyggarna, genom frivilliga upplåtelse, markbyten och förvärv? Om detta vet vi mycket lite. I de skrivelser som författats i samband med anläggandet av de äldsta kyrkplatserna är det lätt att hitta uppgifter om hur mycket lön prästerna skulle ha i form av spannmål och silvermynt, men ingenting sägs om prästbord. Det finns därför inga belegg för att kyrkan eller kronan från centralt håll skulle ha förordnat att ett lappskatteland skulle ställas till prästens förfogande.

När det gäller Åsele sägs i de handlingar som upprättades i samband med prästbordets skattläggning 1805 att fastigheten hade tillkommit enligt ett donationsbrev av den 15 januari 1648.⁸³ Man kan därav få intrycket att donatorn var skattelandsinnehavaren, men det är långt ifrån säkert. I ett utslag av konungens befallningshavare i Västerbottens län den 13 juni 1874 uppges nämligen att Åsele kyrkoherdeboställe anlagts enligt ett donationsbrev av drottning Kristina. Dateringen anges till den 15 januari 1648, precis som det tidigare nämnda.⁸⁴ Om Kristina donerade lappskattelandet till kyrkan låter det som en expropriation. Men gjorde hon verkligen det? Det finns flera kända handlingar rörande Åsele kyrkas tillkomst som undertecknats av Kristina och daterats den

81 Geometrisk karta uppå Brattforsen uti Västerbottens södra kontrakt och Umeå lappmark, avmätt 1726, Z:16–36:1, Lantmäteristyrelsens arkiv.

82 Petrus Læstadius, *Petrus Læstadius journaler: Faksimiletext och kommentar 2: Fortsättning av journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren 1828–1832* (Umeå 1977) s. 265.

83 Lantmäteriförrättning rörande skattläggning av Åsele prästbord 1805, O II a/2, Åsele kyrkoarkiv, HLA.

84 KB:s utslag om Åsele prästbord den 13 juni 1874, O II a/2, Åsele kyrkoarkiv, Härnösands landsarkiv (HLA).

15 januari 1648.⁸⁵ Inte i någon av dem sägs något om vare sig lappland, donation eller prästbord. Om prästens underhåll sägs endast att han ska få lika mycket i lön och underhåll som andra lapppräster i nejden.⁸⁶ Uppgifterna om en donation kan vara en efterhandskonstruktion, vilket även kan gälla motsvarande uppgifter om Sorsele prästbord.

En av mycket få beskrivningar om hur det kunde gå till när ett prästbord inrättades i en samisk kontext kommer från den tidigare östra riksdelen. Vid tinget i Sodankylä den 28 februari 1674 frågade prästen Gabriel Tuderus allmogen (bestående av idel samer) var han borde bosätta sig. Allmogen tyckte att Kemijärvi vore bäst, eftersom där redan fanns ett kapell. Tuderus begärde då att till prästbord få ett område som tidigare hade brukats av Påvel Pulken, en man som blivit dömd att lämna sina marker. Allmogen svarade att Tuderus gärna fick ta över Pulkens marker eftersom denne gjort intrång på deras skog och fiskevatten och därför inte var välkommen tillbaka.⁸⁷ Påvel Pulken är annars mest känd under namnet Pål Pelkonen och var såvitt man vet den förste finske nybyggaren vid Kemi träsk. Redan 1664 eller 1665 slog sig Pål ned vid träsket, men eftersom han där inte lyckades hitta lämplig mark för vare sig åker eller äng sökte han sig några mil uppför älven till Pelkosenniemi ('Pelkonens näs'), där det fanns goda ängsmarker. Snart nog började han emellertid också jaga bäver och vildren, vilket innebar ett intrång i samernas näringar. År 1669 ställdes därför Pelkonen inför tinget, och länsman och två nämndemän intygade att hans nya ställe låg två mil inom samernas "bäverbruk". Landshövdingen gav befallning om att Pelkonens byggnader skulle rivas och att han själv skulle flytta tillbaka till sitt första ställe vid Kemi träsk. År 1672 stämdes Pelkonen ånyo inför tinget, fick böta och ålades att stanna vid Kemi träsk.⁸⁸ Två år senare lät alltså den samiska allmogen prästen ta över ängsmarkerna i Pelkosenniemi, vilket bör ha varit ett effektivt sätt att hålla Pelkonen borta.

Ett annat exempel som kan kasta ljus över prästbordens tillkomst fö-

⁸⁵ Nordberg (1973) s. 255–259.

⁸⁶ Nordberg (1973) s. 256.

⁸⁷ Pastoratsreformen, ENA 25:2:e, Foark, s. 687.

⁸⁸ Helmer Tegengren, *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark: Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria* (Åbo 1952) s. 72.

religger från Arjeplog. Det handlar visserligen inte om prästbordet utan om det skolbord som blev aktuellt i och med inrättandet av Arjeplogs lappskola 1743. Skolbordens historia är dock till stor del parallell med prästbordens, eftersom de tillkom för att tillfredsställa skolmästarens behov av fiskevatten och slåttermarker på samma sätt som prästborden för prästmännens. I Lycksele, Jokkmokk och Gällivare hade skol- och prästborden gemensamma ägor,⁸⁹ men även när de varit skilda åt har de ofta behandlats vid samma lantmåteriförrättningar.⁹⁰ Skolborden bör därför ha haft ungefär samma ställning som prästborden. När det gäller Arjeplog föredrogs vid tinget 1743 en skrivelse från landshövdingen om att ett lappland skulle anslås till skolans behov av höbärgning. Eftersom landet borde vara beläget i närheten av skolan tillfrågades Per Larsson, som var innehavare av landet Siukar norr om sjön Kakel, om han kunde avstå från sitt land. I stället skulle Per Larsson och hans hustru under sin livstid få bärga hö och nyttja fiskevatten på änkan Margareta Pålssdotterns land, och dessutom skulle de få 12 daler silvermynt för att täcka kostnaderna för att flytta stuga och stall. Per Larsson och hans hustru gick med på det men ångrade sig snart. Efter några år kom de åter inför tinget och förklarade att de hade gått med på uppgörelsen av obetänksamhet och i förhoppning om att strax få de 12 dalerna. Nu ville de ha tillbaka landet som hade varit i hustruns fars och farfars ägo. Byggnaderna var för övrigt inte i sådant skick att de kunde flyttas. Landshövdingen förklarade emellertid att landen i Lappmarken var kronans och att åborna ibland måste gå ifrån dem när det allmänna hade större behov av dem. En kompromiss föreslogs, innebärande att Per Larsson och skolmästaren skulle nyttja landet tillsammans, men då Per Larsson inte gick med på det tillföll landet skolan.⁹¹

89 Lantmåteriförrättning rörande avmätning och uppskattning av präst- och skolborden i Lycksele socken 1800–1803, P I/1, Lycksele kyrkoarkiv, Härnösands landsarkiv (HLA); Hultblad (1968) s. 268; Hedin & Skoglund (Stockholm 1915) s. 414–415.

90 Karta över prästbords- och skolemästareägor i Åsele lappmark uti Västerbottens län, avmätt för rev och delning skull år 1761, Z39–86:1, Lantmäteristyrelsens arkiv; Karta i 7 delar över alla ägor till Lycksele präst- och skolbol uti Lycksele socken och härad av Västerbottens län, upprättad år 1885–86, Z16–136:2, Lantmäteristyrelsens arkiv; Lantmåteriförrättning rörande skattläggning av Åsele prästbord 1805, O II a/2, Åsele kyrkoarkiv, HLA; Erik Nordberg, *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955) s. 161.

91 Nordberg (1955) s. 50–53.

Ett tredje, väldokumenterat exempel föreligger från betydligt senare tid. I början av 1900-talet fördes diskussioner om att ersätta Fatmomakke kyrkplats med en ny. Mark avsattes för detta ändamål i samband med avvittringen, alltså den stora lantmåteriförrättning varigenom enskildas fastigheter avskildes från kronans mark, här fastställd 1917. Ungefär 130 hektar avsattes till kyrkstad, kyrktomt, prästgårdstomt och husbehovsskog för kapellprästen inom byn Stornäs samt ungefär 100 hektar för samma ändamål i byn Dorris. Ingenting sägs i detta sammanhang om intrång i befintliga lappskatteland.⁹² Nu blev det aldrig någon ny kyrka i vare sig Stornäs eller Dorris, utan den placerades flera decennier senare i Saxnäs, samtidigt som Fatmomakke fick leva kvar. Fortfarande äger dock kyrkan mark i både Stornäs och Dorris men varken i Fatmomakke eller Saxnäs.

Även om exemplen från Kemijärvi, Arjeplog och Fatmomakke inte är mer än enstaka nedslag passar de väl in i ett större mönster. Historikern Lennart Lundmark har visat hur samernas rätt till mark och vatten försvagades från början av 1600-talet och framåt. År 1674, då Tuderus diskuterade med den samiska allmogen vid tinget i Sodankylä, var en brytningstid. Under 1650- och 1660-talen hade lappskatteländen från kronans sida behandlats som skattejord, det vill säga med samma status som bondehemman, och marktvister avgjordes av häradsrätten utifrån samisk sedvanerätt. I början av 1670-talet började detta att ifrågasättas, och landshövding Johan Graan kom fram till att om inte innehavare av skattejord kunde visa papper på sitt förvärv så tillhörde jorden kronan. Tydligt hade detta synsätt inte fått fullt genomslag 1674, med tanke på att det var samerna själva som anvisade ett lämpligt prästbord i Pelkosenniemi.⁹³

År 1743, när det blev aktuellt att inrätta ett skolbord i Arjeplog, hade situationen förändrats. Landshövdingen hade redan 1696 förklarat att lappskatteländen var ”kronans allmänning”, vilket innebar ett underkännande av häradsrättens syn på lappskatteländen som skattejord. Under loppet av 1700-talet tog länsstyrelsen och landshövdingen i allt större utsträckning över makten över lappskatteländen på bekostnad av

⁹² Akt 24-VIL-2150 och 24-VIL-ÖA26, Lantmåterimyndigheternas arkiv.

⁹³ Lennart Lundmark, *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år* (Stockholm 2006) s. 181–182.

häradsrättens domsmakt och den samiska sedvanerätten.⁹⁴ Därför var det inte särskilt problematiskt för myndigheterna att låta Per Larsson lämna sitt land till förmån för lappskolan.

Vid 1900-talets början, när mark avsattes för nya kyrkplatser i Stornäs och Dorris, var det inte ens tal om att fråga samerna. Lappskatteländen fanns visserligen fortfarande kvar i området men de hade mist mycket av sin betydelse efter rennäringslagens införande 1886. Att marken var kronans var ett synsätt som en gång för alla hade slagit igenom.⁹⁵

Kyrkan övertog lappskatteland under oklara former

Merparten av kyrkans markinnehav i lappmarkerna torde alltså ha sitt ursprung i de prästbord som inrättades i samband med kyrkplatsernas tillkomst. I områden dominerade av nybyggare skedde detta genom väldokumenterade uppgörelser. Där nybyggen var obefintliga eller sällsynta togs hela lappskatteland eller ibland delar av dem i anspråk som prästbord. Det finns inga kända centrala förordningar om detta. I stället verkar det som om prästborden tillkom genom lokala uppgörelser mellan prästen och samerna, varvid det kunde förekomma att myndighetspersoner och landshövdingen agerade för prästens sak. Det kan ha utövats mer eller mindre hårda påtryckningar på enskilda samer att lämna ifrån sig sina land. Troligen var detta mindre vanligt under det tidiga 1600-talet, när samerna satt ganska säkert på sina land, än under det sena 1600-talet och 1700-talet, när deras rättigheter höll på att urholkas. I senare tid behövdes inga påtryckningar utan besluten fattades ovanför samernas huvuden, eftersom marken ansågs vara kronans. Kyrkans markförvärv i lappmarkerna har med andra ord skett i linje med hur kronan har sett på samernas markrättigheter i allmänhet.

Efter hand har mark avstyckats från prästborden och tillfallit nybyggen och byar. Svenska kyrkans markinnehav i lappmarkerna är därför avsevärt mindre i dag än vad det tidigare har varit.

⁹⁴ Lundmark (2006) s. 183–184.

⁹⁵ Lundmark (2006) s. 184–186.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

Arkiv digital (AD)

Sorsele kyrkoarkiv

Sorsele kyrkobok 1762–1817, C:1.

Härnösand, Landsarkivet (HLA)

Lycksele kyrkoarkiv, P I/1

Lantmäteriförrättning rörande avmätning och uppskattning av präst- och skolborden i Lycksele socken 1800–1803.

Åsele kyrkoarkiv, O II a/2

Lantmäteriförrättning rörande skattläggning av Åsele prästbord 1805.

KB:s utslag om Åsele prästbord den 13 juni 1874.

Lantmäteristyrelsens arkiv (Historiska kartor på nätet)

Geometrisk karta uppå Brattforsen uti Västerbottens södra kontrakt och Umeå lappmark, avmätt 1726. Z16–36:1.

Karta i 7 delar över alla ägor till Lycksele präst- och skolbol uti Lycksele socken och härad av Västerbottens län, upprättad år 1885–86, Z16–136:2.

Karta över prästbords- och skolemästareägorne i Åsele lappmark uti Västerbottens län, avmätt för rev och delning skull år 1761. Z39–86:1.

Lantmäterimyndigheternas arkiv (Historiska kartor på nätet)

Akt 24-VIL-2150.

Akt 24-VIL-ÖA26.

Luleå stift

GIS-databas över stiftets markinnehav.

Sorsele bibliotek

Karta över åkerjord och ängar hörande till Norrsele krononybygge i Sorsele socken i Västerbottens län, avmätt år 1816 (kopia).

Karta över åker, ängar, skog och utmarker hörande till kappelansbordet uti Sorsele lappmark av Västerbottens län, avfattade och utbrutna år 1816 (kopia).

Stockholm, Riksarkivet (RA)

Kartavdelningen, Geddas karta över Umeå lappmark 1671.

- Umeå, Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek (Foark)
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:d, s. 636–638; <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502d.pdf>>, 17/12 2013.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:e, s. 687–688, 700; <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502e.pdf>>, 17/12 2013.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:g, s. 764; <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502g.pdf>>, 17/12 2013.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:2:m, s. 1048, 1066; <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark2502m.pdf>>, 17/12 2013.
- Erik Nordbergs arkiv (ENA), volym 25:50:5, s. 360, 371–374; <<http://www.foark.umu.se/sites/default/files/arkiv/25/sefoark255005.pdf>>, 17/12 2013.
- Västerbottens läns landskontors arkiv, Utlags- och resolutionskoncept, A II a/74, Lantmåteriförrättning rörande skattläggning av Sorsele prästbord 1816 (på mikrofiche).

Tryckta källor och bearbetningar

- Awebro, Kenneth. *Kyrklig verksamhet i Silbojokk* (Stockholm 1986).
- Awebro, Kenneth. ”Alkavare lappkapells tillkomsthistoria”, i Kenneth Awebro (red.), *Kring Alkavare lappkapell* (Stockholm 1988) s. 32–55.
- Brink, Stefan. ”Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt”, i Stefan Brink & Bertil Nilsson (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (Uppsala 1992) s. 105–127.
- Bromé, Janrik, *Nasafjäll: ett norrländskt silververks historia* (Stockholm 1923).
- Bylund, Erik. *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867* (Uppsala 1956).
- Egerbladh, Ossian. *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria 5: Sorsele 1671–1821* (Umeå 1967).
- Egerbladh, Ossian. *Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria 8: Tärna: kolonisationen 1824–1861* (Umeå 1969).
- Emanuelsson, Anders. *Kyrkojorden och dess ursprung: Oslo biskopsdöme perioden ca 1000–ca 1400* (Göteborg 2005).
- Fellman, Isak (red.). *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne 1* (Helsingfors 1910a).
- Fellman, Isak (red.). *Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne 2* (Helsingfors 1910b).
- Gothe, Richard. *Finnkolonisationen inom Ångermanland, södra Lappmarken och Jämtland: kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen*, reprintupplaga (Mora 1993).
- Gräslund, Anne-Sofie. *Ideologi och mentalitet: Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*, 2:a rev. utg. (Uppsala 2002).
- Gräslund Berg, Elisabeth. *Till prästens bruk och nytta: Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid* (Stockholm 2004).
- Hallencreutz, Carl F. *Pehr Högströms missionsförrättningar och övriga bidrag till samisk kyrkohistoria*, utgivna och kommenterade av C.F. Hallencreutz (Uppsala 1990).

- Handlingar rörande Skandinaviens historia* D. 39 (Stockholm 1858).
- Hedin, Gustaf & Harald Skoglund (red.). *Redogörelse för de ecklesiastika boställena 4: Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)* (Stockholm 1915).
- Hildebrandt, Margareta. ”Frösö kyrka på hednisk grund”, i Ove Hemmendorff (red.), *Arkeologi i fjäll, skog och bygd 2: Järnålder–medeltid* (Östersund 1989) s. 153–166.
- Holmbäck, Åke. *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling* (Stockholm 1922).
- Hultblad, Filip. Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (Stockholm 1968).
- Högström, Pehr. ”Gellivare församlings historia”, i Jöran Grapenson, *Anteckningar till Gellivare sockens tidigare historia* (Gällivare 1942) s. 26–37.
- Högström, Pehr. *Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker* (Umeå [1747] 1980).
- Kalderstam, Johnny. *Kungamakt och kyrkojord* (Stockholm 1989).
- Korhonen, Olavi. ”Samiska ortnamn kring Fatmomakke, Faepmie”, i Länsstyrelsen Västerbotten, *Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning* (Meddelande 4/2013) (Umeå 2013) s. 53–71.
- Læstadius, Petrus. *Petrus Læstadius journaler: Faksimiletext och kommentar 2: Fortsättning av journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren 1828–1832* (Umeå 1977).
- Lundmark, Lennart. *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år* (Stockholm 2006).
- Manker, Ernst. *Lapparnas heliga ställen: Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar* (Stockholm 1957).
- McNicol, John. *Plassering av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstedene: En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830* (Oslo 1997).
- Myrin, Karl. ”Ur gamla protokoll: Ett bidrag till Sorsele sockens krönika”, i *Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten: Luleå stifts julbok* (Luleå 1910) s. 123–136.
- Nilsson, Bertil. ”Till frågan om kyrkans hållning till icke-kristna kultfenomen: Attityder under tidig medeltid i Europa och Norden”, i Stefan Brink & Bertil Nilsson (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (Uppsala 1992) s. 9–47.
- Nordberg, Erik. *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955).
- Nordberg, Erik (red.). *Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet* (Umeå 1973).
- Norstedt, Gudrun. *Lappskattelanden på Geddas karta: Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (Umeå 2011).
- Rheen, Samuel. ”En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijd-Skiepellsser, samt i många Stycken Grofwe wildfarellsser”, i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige: Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909* (Umeå [1671] 1983).

- Rydving, Håkan. *The end of drum-time: Religious change among the Lule Saami, 1670s–1740s*, 3. utg. (Uppsala [1993] 2004).
- Sjögren, David. ”Fatmomakkes betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till idag”, i Länsstyrelsen Västerbotten, *Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning* (Umeå 2013), s. 3–42.
- Tegengren, Helmer. *En utdöd lappkultur i Kemi lappmark: Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria* (Åbo 1952).
- Tresk Olof & Nils Ahnlund. *Kartor över Kemi & Torne lappmarker 1642 och 1643* (Stockholm 1928).
- Wiklund, Karl B. *Rounala kyrka* (Uppsala 1916).

Gudrun Norstedt, f. 1965, är filosofie magister i biologi och kemi vid Umeå universitet, konsult med egen firma samt extern doktorand i skogshistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet. Hon är intresserad av de historiska förhållanden som skapat dagens norrländska landskap och har bedrivit fristående forskning publicerad i böckerna *Landskapsgränsen mellan Ångermanland, Västerbotten och Åsele lappmark* (2007) samt *Lappskattelanden på Geddas karta: Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början* (2011). Hon har utfört ett flertal kulturhistoriska utredningar med inriktning på samisk historia. I sitt doktorandprojekt studerar hon samernas markanvändning och resursutnyttjande före jordbrukskolonisationen.
gudrun@skogsfun.se

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Got girkut ja báhpabeavddit válde saji sámi eanadagas
Girkohuksemat sámi guovlluin huksejuvvojedje eanadagaide gos ledje sámi bálvalusbáikkít. Muhtimiin lea daddjon ahte girkot huksejuvvojedje seammá sajiide go boares bálvalusbáikkít dehe daid lahkosiidda vai lei bálvalusbáikebistevašvuohta. Dokumeanttat mat gávdnojit eai atte doarjaga dakkár bagadallamii bajit dásis. Deháleamos ákkat girkosajiid válljemii lei vejolašvuohta beassat dohko ja makkár návccat ledje lahkosis.

Báhpát geat orroje Sámi guvlui ožžo geavahiteatnama iežas ealáhus-sii, nu gohčoduvvon báhpabeavdin. Eanan lei goitge geavahuvvon ovdal ja juhkkovuvvon sámiid gaskkas nu gohčoduvvon vearroeatna-

miidda mat geavahuvvoje ovttaskas dálloaluin. Girkut válde olles vearroeatnamiid ja muhtimiin osiid dain báhpabeavdin, muhto ii leat leamaš vejolaš čielggadit got dát dahkkui. Sáhttet čađahan garraset dahje láivvit giktimiid ovttaskas sámiiiguin vai guđde eatnamiiddis. Dat báhpabeavddit mat álggus leamaš vearroeatnamin ledje viiddes guovllut, ja dađi mielde juhke eatnamiid odđaásahusaide ja giliide. Ruota girku eananoamasteapmi Sámis lea danin mihá unnit dál go mii sis lea leamaš ovdal.

Översättning Miliana Baer

Gáktu girkko ja ”prästbord” sájev dahkin sáme ednamin

Sámeednama girkkotsieggidusá vuododuvvin ednamin gánná juo sáme bassebájke gávnnujin. Muhttijn la javladum girkko biejaduvvin sámmi sajen gánná dálusj bassesaje lidjin jali állu daj lahkusin vaj bassebájkeaktijvuohta badjánij. Álediddje dokumentasjávna átsádibme ij duodasta luluj dakkir bagádušá ráddididdjijs gávnum. Ájnnašamos oare girkkokj biejadibmáj l ienni bessam ja álediddje luohko.

Hárrá gudi árrujin Sámeednamin oadtjun máhttelisvuodav ávkkít ednamav ietjas bierggimij, náv gáhtjodum ”prästbord”. Ednam ij lim vuojn ávdebut ávkkidum ja lij sámij gaskan juogedum náv gáhtjodum sámevárroednamin ma ávkkiduvvin aktugasj goahtefuolkij. Girkko váldij járbba sámevárroednamijt jali muhttijn dajs ásiht ávkkítjit degu ”prästbord”, valla ij la mannam tjielggit gáktu dagáduváj. Soajttá ienep jali binnep tjavgga bájnatiime dáhpáduvvam aktugasj sámijda ietjasa ednamijt vaddet. Da ”prästbord” ma álgos lidjin sámevárroednama árrum gáhttjin vijdes bájkijt, valla suojmma ednam juogeduváj ádåtsieggidusájda ja sijdajda. Svieriga girkko ednamájggo sámeednamin la danen ávvånagi unnep uddni gá l ávdebut árrum.

Översättning Barbro Lundholm

Guktie gærhkoeh jih hearrah edtjin bearkadidh jih gæssie sijiem saemien eatnamisnie áadtjoejin

Lappmarhken gærhkoeh dejtje laantide bigkin gusnie joe saemiej sjielesijjeh. Muvhtene jeahteme dejtje gærhkojde tseegkesovvin báeries sjielesijjine jallh dej lihke juktie sjielesijjiekontinutete sjidtedh. Gosse tjaatsegh vuortasjamme ij maam gænnah gaavneme naemhtemes

nænnoestimmeste dejstie jollemes åajvijste. Gærhkojde tseegkesov-
vin gogkoe aelhie vuelkedh jih gusnie almetjh, dihte vihkielommes.

Dah hearrah gieh Lappmarkhesne årroejin laantem åadtjoejin jis
bearkadidh, dejtie gohtjin prästbord. Laantem joe aerebe nuhtjeme jih
saemiej gaskem lappskaehielaantine juakeme, mejtie dah fuelhkieh
nuhtjin. Gærhkoe abpe lappskaehielaanth jallh biehkien laanteste
gyrreldi jis bearkadidh, idtji guhte maehiieh buerkiestidh guktie dam
buektiehtin darjodh. Dagke garre digkiedimmie saemiej vuestie or-
reme sijjen laantide laehpedh. Daate öörnege prästbord mah aalko-
vistie lappskaehielaanth orreme, stöerre dajvine, laantem jis juekiejin
orre gåetide jih voenide. Sverjen gærhkoe vaenebe laantem dælie
goh åvtelistie åtna.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa